

KOUDELA PÁL*

REGIONÁLIS FEJLETTSÉGI KÜLÖNBSÉGEK ÖSSZEFÜGGÉSE A KIVÁNDORLÁS LEHETSÉGES GAZDASÁGI HATÁSAIVAL

REGIONAL DIFFERENCES IN DEVELOPEMENT RELATED TO THE POSSIBLE ECONOMIC EFFECTS OF EMIGRATION

ABSTRACT

Emigration is usually much less important subject than immigration and its different economic-structural reasons and feedback to some regions is even more so. Some countries like Hungary even don't collect emigration data. Nevertheless, regional differences give chance, at least theoretically, through historical and inner migration analogues and by case studies, to analyze how emigration affect their future. Along with traditional regional economic development indicators I am considering the migration context of structural differences in this study. Higher education plays a key role in international migration. Counties in Hungary with big cities and institutions of higher education increase inner migration flows from underdeveloped counties. This increases their participation in international migration by the high international educational mobility in these institutions.

1. Kivándorlás, de hogyan?

A nemzetközi vándormozgalom elsősorban az egyes országok bevándorlásával, másodsorban nemzetközi vándorlási útvonalakkal foglalkozik, s csak igen kis mértékben van lehetőség a kivándorlás mérésére, elemzésére. Ennek igen egyszerű okai vannak: nincsenek elérhető statisztikák (az egyes országok, így hazánk sem vezet ilyet), aminek ugyancsak könnyű a magyarázata, miszerint nemzetbiztonsági szempontból a bevándorlás kockázati tényező és viszonylag könnyű mérni, míg a kivándorlásra mindez nem áll fenn.

Az elemzés megközelítése hagyományosan gazdasági, politikai vagy gazdaságpolitikai, de míg a vándorlási különbséget, annak összetétele a munkaerőpiacokra gyakorolt hatásában mérhető, egyben a viszony fordítottját is feltételezi. Ennek megfelelően a migrációt kiváltó okok között is azonosakat találhatunk (GDP, munkaerő-piaci különbségek stb.). Az utóbbi évtizedekben a társadalom strukturális elemeinek beemelése, ill. különböző gazdasági és társadalmi mintázatok keresése változtatott a viszonylag egysíkú megközelítésen, mint pl. hálózatok, út függőség stb.

A kivándorlás közvetlen mérésének lehetősége híján a befogadó országok bevándorlási-, úgynevezett tükörstatisztikák révén lehet a kivándorlás mértékét összeállítani. Az állandó, vagy tartós elvándorlás mellett azonban jelentős, és jellege miatt fontos is megkülönböztetni a ciklikus és az ingázó vándorlókat is. Az utóbbi kettő, természetéből adódóan, nagyrészt gazdasági migráció. Az ingázásra ez biztosan állítható, a ciklikus vándorlókra, akik rövidebb-hosszabb ideig dolgoznak külföldön, majd visszatérnek hazájukba,¹ már korántsem ennyire biztosan. Az egyes országoknak ugyanis eltérő adatai állnak rendelkezésre: ott, ahol a statisztikai hivatal, vagy bevándorlási hivatal regisztrál, nem mindig egyértelmű,

* Dr. PhD Koudela Pál főiskolai docens – Kodolányi János Főiskola Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Intézeti Tanszék.

hogyan a bevándorlás célja pontosan mi. Németországban elérhető adatokat találunk statisztikai évkönyvekben, vagy a Külföldiek Központi Nyilvántartásában, Ausztriában szintén van statisztikai adat, valamint lakcímnnyilvántartás, de egyik sem alkalmas megkülönböztetésre. Nagy Britannia 2011-ig vezette a hét éves ciklusban a Workers' Registration Formot, de még a biztosítási rendszerbe való regisztrálás sem garantálta, hogy a bevándorlás célja a munkavállalás, és nota bene, éppen a bevándorló munkanélküliség az egyik legvitatottabb kérdés e téren.² Az egyetlen pontosan körvonalazható, számában és jellegében leírható típus az ingázás: erre a Munkaerő-felmérés³ lehetőséget ad, de az ingázás nagyrészt immánensen hordozza a munkavállalást mint okot (az oktatásban ingázók száma elhanyagolható mennyiség).

A mai Magyarországon meglehetősen jól érzékelhető a gazdasági tényezők⁴ mellett a politikai nyomás, vagy a közhangulattal való elégedetlenség mint push faktor.⁵ A valós elvándorlás és a kivándorlási hajlandóság azonban alapvetően eltérő narratívát szül. Azok, akik rövidebb-hosszabb ideje élnek egy befogadó országban egészen eltérően – sokszor a történelmi valósághoz nem is egészen hűen – értelmezik kivándorlásuk okait.⁶ Jobban ismerik ugyan a befogadó ország pillanatnyi helyzetét, saját maguk helyét a befogadó társadalomban, ugyanakkor volt hazájukról sokszor csak sokszorosan konstruált képük van. Akik még ki sem vándoroltak éppen fordítva látják a világot: saját hazájukat ismerik jobban, a külföldről alkotott képük sokszor idealizált. A jelenlegi politikai helyzettel, közhangulattal való elégedetlenség ugyan egybeesik a külföldön élő magyarok véleményével hazánkról, a kettő oka azonban eltérő. Míg a kivándorolni vágyók saját tapasztalataikból indulnak ki, addig a kint élőket (különösen a több éve kinn élőket) inkább az adott ország sajtójának véleménye befolyásolja. A kivándorolni vágyók – 2014 áprilisában 14%-a a népességnek⁷ – között pl. meglepően magas az Amerika célként való elképzelése. A valóságban évente kb. ezer ember vándorol ki a tengerentúlra, ami a valós kivándorlási számok között igen csekély, tekintettel arra, hogy 2011-ben Németországba 41 136, míg 2013-ban Ausztriába 13 615 ember érkezett Magyarországról munkavállalási céllal.⁸ Jellemzően a csak kivándorolni szándékozók között magas az USA-ba vágyók aránya (kb. 10% körül), a munkavállalási céllal rendelkezőknél pedig elhanyagolható. Ez egyrészt egy mítosz továbbélését mutatja, másrészt a valóságról alkotott kép konstruált jellegét.

Habár a migrációra gyakorolt gazdasági hatások között a munkaerőpiacok és a gazdasági teljesítmény (GDP) a leggyakrabban használt összefüggés, de meg kell jegyezni, hogy a strukturális-intézményi elemek legalább ennyire fontosak. Az adminisztratív korlátok, lehetőségek – beleértve nem csupán a kiutazás, munkavállalás feltételeit, hanem az emberi tényezőket is – ma már nem csupán a tranzakciós költségek formájában értelmezendő. Kiemelt jelentősége van a felsőoktatásnak: egyfelől egyenletlen a területi eloszlása (ebbe beleértve az intézmények jellegét, presztízsét, költségét és a nyelvi korlátokat is), másfelől egyértelműen a migráció szemszögéből legrugalmasabb réteget, korcsoportot érinti leginkább. Így azok, akik egyébként is hajlamosak elvándorolni, nagyrészt onnan, ahol lehetőségeik nincsenek, oda vándorolnak, ahol pedig vannak a továbbtanulásra. Így tehát nem csupán a munkaerőpiac strukturális különbségeit, mint pl. a rétegek iskolai végzettsége, kell figyelembe venni, hanem magát az intézményt mint közvetítő elemet is. Wallerstein szerint pedig az oktatás globalizációja egyenesen a centrum-országok kizsákmányoló eszköze.⁹

2. A regionalitás és a strukturális különbségek

Az ok és okozat nehezen elválasztható: általában a gazdasági fejlettség, ill. annak hiánya befolyásolja a vándorlást a szakirodalom szerint. Ez volt a hetvenes évek legelső modellje, és mára is ez a meghatározó.¹⁰ A fejletlen területekről vándorolnak a fejlettekre. A magas munkanélküliség ugyancsak push faktor a kibocsátó országban, hiszen nincs mit dolgozni. Nem célunk azonban, még csak nagy vonalakban sem, és még csak a gazdasági elemekre koncentrálni sem felsorolni a kivándorlás lehetséges okait. Hatása azonban jóval kevésbé egyértelmű a kibocsátó országra. A strukturális hatások (bérkülönbségek, nyelvi különbségek, adminisztratív összetevők, szociális rendszer vagy akár a kultúra), legalább annyira elemezhető önálló tényezők, mint strukturálisak. Nem korlátozható tehát a gazdasági hatás az egyén döntéseire vagy akár a család döntéseire, sem egy-egy dimenzióra, mint pl. a biztosítás. Ugyanakkor hiába emeljük ki a strukturális hatások között a társadalmi – pl. a presztízs – összetevőket,¹¹ így sem kapunk intézményi szintű elemzési keretet. A hálózatok (ismerősök, rokonok) vagy a migráns rendszerek viszont már kilépnek a strukturalista szemlélet keretei közül. Egy oktatási rendszer önmaga is lehet migráns rendszer vagy hálózat vagy mindkettő: segítheti intézményesen, de a kiépülő kapcsolatrendszeren keresztül is a migrációt. A megszerzendő szakismeret vagy piaci érték (diploma) szintén lehet önmagában motiváló tényező, és a kulturális hasonlóság, pl. nyelvi azonosság (Nagy-Britannia–USA) mellett a megszerzett nyelvtudás is lehet meghatározó tényező (India–Nagy-Britannia).

Az elvándorlás hatása a küldő országra hagyományosan negatívan megítélt. A pozitív összetevőként említik általában a strukturális munkaerő-piaci feszültségek csökkenését (vagyis éppen azok mennek el, akiknek egyébként sincs munkájuk), és a biztosítási terhek csökkenését a munkaerő-piaci túlkínálat csökkenésének következtében (nem kell annyi munkanélküli segílyt kifizetni). Az elvándorlás ugyanakkor éppen a legaktívabb, legrugalmasabb, képzett és képezhető rétegeket érinti. Korántsem a szakképzetlen vagy elavult tudású, a munkaerőpiacról egy fejletlen országban kiszorult réteg vándorol külföldre a legnagyobb eséllyel. Így, ha elvándorol egy munkalehetőségek nélküli régióból a fiatal egyetemet vagy legalább szaktudást szerzett réteg, ebből nem következik, hogy a térség munkaerő-piaci kínálat-keresleti mérlege helyreáll. A rugalmasság mértéke regionális szinten nagymértékben befolyásolja ezt. Egy negatív migrációs mérlegű régióban ott marad az öreg, elavult, vagy semmilyen tudással nem rendelkező, esetleg beteg népesség. A munkaerő hiánya viszont további befektetési deficitet is jelent: elég nyilvánvaló, hogy egy munkaerő-piaci kínálati hiány a térség, település beruházási potenciálját is csökkenti.

Ezzel szemben egy regionális fejlesztési modell éppen a felboruló egyensúly és annak következményei alapján érvel. Nagyobb (pl. EU) egységben gondolkodva a nemzetközi migráció negatív hatása nem csupán regionális, hiszen az alacsonyabb beosztásokban, melyekbe a kivándorlók rendszerint kerülnek a fogadó országokban, a befektetett humántőke egy része elvész. Ez a deficit általában negatív hatással van a nagyobb térségre, de elsősorban a kibocsátó ország befektetését érinti. A képzés költségei őt terhelték. Nem mindegy az sem, hogy a nemzetközi migráció milyen belső migrációval párosul. Ha – mint hazánkban is – viszonylag alacsony a belső migráció mértéke, az alacsony területi munkaerő-piaci rugalmasságot jelent, így nem csupán a nemzetgazdaságot érinti a magasan képzett réteg elvándorlása, hanem súlyos regionális különbségekkel is jár. A regionális fejlesztési politika ugyanis nem tudja ezt ellensúlyozni: míg egy Budapest-vidék viszonylatban lehetne ilyen kiegyenlítő hatás, addig nemzetközi szinten ez elvész. Egy fejlett régió vonzereje hat a fejletlenére, tehát amíg egy pécsi orvos aközött választhat, hogy szülővárosában marad vagy Budapestre költözik, munkalehetőséget keresve, a két város kiegyenlítése hatásos

lehet. Orvos-szakmák hiányában azonban már nem beszélhetünk regionális politikáról. Ez történt az EU csatlakozást követően az aneszteziológus, pulmonológus és a sebész szakmákban is.¹²

Az idegennyelv-tudás megyei különbségeire példa: míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a népesség 14,6%-a beszélt 2011-ben anyanyelvén kívül más nyelvet, addig ez az arány Pest megyében 24,6% volt, Budapesten pedig 41,2%.¹³ Habár nincs rá adat, feltehető, hogy a kivándorlás nagyobb mértékű a magasabb nyelvtudású régióból, így az ott keletkező munkaerő-piaci kínálat-hiányt a fejletlenebb régió pótolja, erősítve az egyébként is hagyományos belső vándorlási irányt, vagyis a Budapest és Pest megye felé irányulót, így közvetve a regionális egyenlőtlenséget növeli. A belső migráció hagyományosan Budapest-központú jellege egyértelműen az elvándorló, fejletlenebb térségek kulturális migrációs hatását növeli, melynek a nemzetközi vándorlásban való hatása nem mérhető ugyan, de feltételezhető a nemzetközi tapasztalatok alapján.¹⁴

3. Gazdasági hatások: makrogazdaság vs. régiók, csoportok

A kivándorlás talán egyetlen egyértelműen pozitívnak tűnő hatása lehetne a hazautalások következtében növekvő megtakarítások. Habár a nemzetközi tapasztalat szerint ez csökkenti a küldő országban a munkavállalási kedvet és az így keletkezett bevételt az otthonmaradók fogyasztásra költik megtakarítás helyett, így negatívan befolyásolja a gazdasági fejlődést.¹⁵ Különbséget kell ugyanis tennünk szegény (strukturálisan szegmentált, magas tartós munkanélküliséggel igen és potenciális munkaerő-piaci rugalmassággal nem rendelkező országok) valamint relatíve alacsonyabb jövedelmű, ezért térségileg kibocsátó országok között. Az előbbieket (harmadik világ országai) számára a hazautalás makrogazdasági forrás,¹⁶ míg az utóbbiak számára (pl. hazánk is) munkaerő-piaci korlát.

Különbség van azonban a migráció fajtái között is. A tartós kivándorlás a fejlett régiókból eleve kizárja a munkaerőpiac pozitív hatásait a korábban említett okok miatt. A határ menti térségek ingázása viszont még a munkaerő-piaci tapasztalatokat sem növeli, mivel elsősorban betanított jellegű munkákról van szó. Ugyanez érvényes a humántőke befektetést növelő migrációs szándéokra is. Ilyen szaktudást jellemzően a nagy foglalkoztatók nyújtanak a már szerződötett szakmunkásaik számára. Magasabb iskolai végzettség megszerzése még akkor sem egyértelműen pozitív hatású a küldő ország gazdaságára, ha a kivándorlás megghiúsul vagy ciklikusan visszatér. A megszerzett tapasztalat vagy a korábban megszerzett tudás, szakismeret ugyanis a legritkább esetben jut vissza a fejletlen régióba. Ha pl. egy orosházi fiatal vissza is tér külföldről (legyen az az ingázás megszakadása vagy a ciklikus visszatelepülés) szinte biztos, hogy Budapestre költözik vissza és nem Orosházára.¹⁷ Az ilyen nemzetközi vándorlás csak a belső migrációt növeli, de még ennek hiányában sem biztos, hogy a küldő ország munkaerőpiacát erősíti.

Konkrét példaként álljon itt a mecseki szénbányák dolgozóinak sorsa. A kilencvenes években a bányák bezártak, így olyan munkaerő-piaci kínálat keletkezett, amit országosan strukturális feleslegként jellemezhetnénk. Nem volt ugyanis sehol máshol lehetőségük szakmájukban elhelyezkedni, így 2001-től egy részüket (eredetileg 200–240 főt terveztek kiküldeni) kiközvetítették Spanyolországba. 2013-ban a kinti foglalkoztató anyagi gondjai miatt¹⁸ a kb. 120 fős magyar bányászcsapat kivándorlása megszakadni látszott. A példa szemléletes: akik csupán néhány hónapja dolgoztak Spanyolországban nem rendelkeztek semmilyen integrációval, nem okozott gondot a visszatelepülés sem. Azok számára, akik évek óta kint éltek, lakást, házat vettek, gyerekeiket helyi iskolába írták stb., a visszatérés egy újabb kivándorlást, a helyi (immár spanyolországi) integrációból való kiszakadást

jelentette. A hazatelepült bányászok itthoni gazdasági reintegrációja fel sem merült. Ugyanakkor spanyol nyugdíjra is, de emellett munkanélküli segélyre is jogosultak, az ehhez szükséges a rendszeres regisztrációkra azonban rendszeresen ki kell utazniuk, hogy a jelenlétet bizonyítsák.¹⁹ Az már csak paradox véletlen, hogy éppen ezekben az években, merült fel újra a mecseki szénbányászat felélesztése (pl. H Holding Hungary Zrt. mecseki szénmedence felvásárlása, Wildhorse Hungary tevékenysége stb.), s hogy húsz év után éppen idén lenne újra vándorlás Komlón.²⁰

Az egyes régiókra és szakmákra konkretizálódó kivándorlásra nem általánosítható sem a munkaerő-piaci tapasztalatok behozatala, sem a szellemi tőke kivitele. Nem általánosítható a költségek csökkentése sem. Ingázó migráció esetén ugyanis a költségeket, beleértve az adót s a járulékokat is a fogadó országban fizeti a dolgozó. Így a szociális rendszer sem kap támogatást, hatékonysága csökken a küldő országban. Az ingázó migrációban részt vevők hazánkban elsősorban a szakképzett, középfokú végzettséggel rendelkezők. Különösen magas az építőiparban és a vendéglátóiparban dolgozók aránya, és a kivándorlókra általában jellemző 25–35 év közöttiek vesznek részt benne leginkább. A határ menti térségek ingázói főként Nyugat-Magyarországon élnek, habár a magasabb román bérszínvonal már a keleti határnál is hasonló növekedést indukál. Ebben a tekintetben a nemzetközi vándorlás azonban nem más mint belső, régiók közötti ingázás. A magasabb bérért a megyék között is ingáznak a dolgozók, így bérfeszültséget indukálnak. Ez azonban csak elméleti hatás, és csupán rugalmas munkaerő-piaci keresletre érvényes. Saját véleményem szerint azonban még a munkaerő-piaci rugalmasság növekedése is kétélű: nem állítható, hogy a megszerzett migrációs tapasztalat ne lenne konvertálható tartós kivándorlásra. Így a csekély pozitív ellenhatás²¹ is kétségbe vonható hosszútávon.

4. A felsőoktatás

A felsőoktatás nemzetközi migrációs intézményként értelmezhető kifejezetten a fejlettebb gazdaságok és munkaerőpiacok szemszögéből egyfajta csatornának. A brain drain illetően intézményi keretei a világelmélet tőkekoncentrációs folyamatát látszanak erősíteni. Egy ország, jelesül hazánk szemszögéből ez mindenesetre megfontolandó, hacsak a befektetett tőke humántőkeként való kivándorlásaként nézzük is. De regionális szemszögből kicsit bonyolultabb a helyzet. A legfejlettebb és a legfejletlenebb megyék ugyanis nem mutatnak különbséget a felsőoktatásban résztvevő hallgatói arányaik tekintetében.

A megyében tanulók aránya a lakónépességben viszont láthatóan hasonló fejlettségi mutatóknak bizonyul mint a jövedelmek vagy a gazdasági mutatók, minek következtében a sajátos regionális hatást felerősítik. Ezen megyék alól kivételt képeznek a nagy egyetemekkel rendelkező, közepes gazdasági helyzetű megyék: Csongrád, Hajdú-Bihar és Baranya. Az eredmény egyébként is nyilvánvaló: a legfejletlenebb megyékből elvándorolnak a diákok, ezzel kiszakadnak környezetükből. Kulturális migrációs hatásként tehát éppen az egyébként is jelentős tolóerővel rendelkező megyék vándorlási különbözeteinek csökkentésére hatnak az ilyen területi fejlettségi különbségek. Belső migrációs kérdésként az okozati láncot a munkaerőpiacra kell folytatni, melynek területi egyenlensége befolyásolja az iskolai végzettségi különbségeket és ezen keresztül az beiskolázási arányokat. Ugyanakkor a nemzetközi migrációs hatás egyaránt érvényesül minden térségben, melyben magas az oktatási mobilitás. Nincs közvetlen adat arról, hogy megyénként vagy régióként milyen különbségek vannak a hallgatói mobilitás tekintetében, de a Tempus egyetemekre vonatkozó költségadatai alapján kiszámítottam az egyes megyék hallgatói mobilitási arányát. A felhasznált költségek alapján azt feltételezhetjük, hogy a hallgatói mobilitási különbségek

hasonló arányt mutatnak. Budapest egyértelműen kilóg e tekintetben: a települési lejtőn a községekhez képest pl. kb. a kétszeres az előnye, ám ez az adat is csupán a szociális különbségekkel hozható összefüggésbe,²² ezért szükséges az alábbi adatok alapján is az összehasonlítás.

1. táblázat. A felsőoktatásban tanulók száma és aránya a megyékben, valamint egyes fejlettségi mutatók

Megye	Felsőoktatásban tanulók aránya a népességben %	Nappali képzésben tanulók száma képzési hely szerint	A megyében tanulók aránya a népességben %	Egy főre jutó bruttó hazai termék ezer Ft	Az alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete Ft	Felsőfokú végzettségűek aránya a népességben
Budapest	3,99	105 363	6,08	6 096	179 290	26,97
Baranya	3,22	15 371	3,93	1 773	121 844	12,66
Bács-Kiskun	3,22	2 954	0,56	1 873	115 403	10,34
Békés	3,18	1 100	0,30	1 558	111 999	9,94
Borsod-Abaúj-Zemplén	3,32	7 957	1,16	1 672	120 391	10,49
Csongrád	3,49	18 991	4,50	2 005	120 595	14,19
Fejér	3,29	2 775	0,65	2 573	138 009	12,33
Győr-Moson-Sopron	3,24	11 199	2,49	3 414	136 575	13,25
Hajdú-Bihar	3,66	22 808	4,23	2 049	120 390	12,66
Heves	3,73	4 594	1,49	1 871	128 280	11,21
Jász-Nagykun-Szolnok	3,19	1 372	0,35	1 780	116 369	10,06
Komárom-Esztergom	3,02	633	0,20	2 804	132 797	10,94
Nógrád	3,27	188	0,09	1 222	115 181	8,85
Pest	3,24	8 113	0,66	2 340	136 425	14,36
Somogy	2,93	1 881	0,59	1 758	112 550	10,52
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3,60	3 771	0,68	1 476	109 364	9,74
Tolna	3,22	539	0,23	2 088	126 888	10,26
Vas	3,21	2 046	0,79	2 453	123 418	11,87
Veszprém	3,18	4 797	1,35	1 951	119 070	11,85
Zala	3,21	1 645	0,57	2 210	115 156	11,43

Forrás: http://www.oktatas.hu/felsooktatas/felsooktatasi_statistikak;
http://www.ksh.hu/stadat_eves_6_1, népszámlálási adatok, valamint saját számítások

2. táblázat. A 2011–12-es tanévben Erasmus hallgatói mobilitási támogatások felsőoktatási intézményekbe és azok aránya megyénként

Megye	Támogatás összege Euróban	A megye részesedése %
Budapest	4 732 650	52,22
Baranya	754 160	8,32
Bács-Kiskun	113 010	1,25
Borsod-Abaúj-Zemplén	251 850	2,78
Csongrád	732 460	8,08
Fejér	285 780	3,15
Győr-Moson-Sopron	415 030	4,58
Hajdú-Bihar	680 030	7,50
Heves	169 100	1,87
Komárom-Esztergom	146 430	1,62
Pest	361 070	3,98
Szabolcs-Szatmár-Bereg	103 500	1,14
Somogy	56 590	0,62
Szolnok	60 060	0,66
Veszprém	200 410	2,21
Összesen	9 062 130	99,98

Forrás: Tempus, saját számítás

Ez a fejlettségi mutató tehát nem jelent előnyt a magas aránnyal rendelkező megyék számára, csak hátrányt az alacsonnyal rendelkezőknek. Az adatokhoz ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az intézmények székhelye alapján soroltam megyékbe, de sok

főiskola, egyetem a székhely mellett budapesti kihelyezett tagozattal vagy kampusszal rendelkezik, így ez további koncentrációt valószínűsít. A legfontosabb hatás tehát Budapest mobilizáló ereje a felsőoktatáson keresztül. A tanulók aránya a népességen belül, de különösen a nemzetközi hallgatói mobilitásban való részvételi arány felülreprezentáltsága azt mutatja, hogy a belső migrációs csatorna itt kapcsolódik össze a nemzetközivel. Ez a kettős hatás: a nemzetközi migráció csatornázása és a szellemi tőke koncentrációja kölcsönösen erősítik egymást a visszavándorlásán keresztül.

Összefoglalás

A regionális különbségek összefüggései a nemzetközi migrációban nagyrészt spekulatív terület. Adatok igen gyéren, és leginkább csak közvetve állnak rendelkezésre. Összességében mégis értelmezhető a helyzet: egyes dimenziókat, így pl. a felsőoktatást kiemelve a regionális gazdasági-társadalmi különbségek felerősödnek ezen keresztül. Mindez abba az irányba hat, mely a befektetett szellemi tőke elvándorlását és egyben a területi különbségek növekedését növeli. Miközben joggal feltételeznénk, hogy a magasabb iskolai végzettségi arányok nagyobb részvételi arányokat is eredményeznek az adott megye népességében, ez nem áll fenn. Az egyes megyék magasabb tanulói aránya a felsőoktatási intézmények és a nagyvárosi vonzerőn keresztül az alacsonyabb arányú, egyébként is fejletlenebb megyék migrációs mobilitásának növekedése irányában hatnak, ezzel – a nagy képzési központok, elsősorban Budapest magas nemzetközi felsőoktatási mobilitásán keresztül – a nemzetközi migrációban való fokozott részvételüket mozdítják elő. Szakaszosan, a munkaerőpiacra kivetítve pedig a Budapesten megüresedő helyeket töltik fel, ezzel is a fejletlenebb térségek strukturálisan hátrányos elvándorlását támogatva.

JEGYZETEK

1. Általában az egy éven belül visszatérők, vagy adatszerűen a születési helyükre visszatérők, ami meglehetősen problémás, hiszen ebbe a kitelepültek egy része is belekerül.
2. Pl. Blanchflower, David G.–Saleheen, Jumana–Shadforth, Chris (2007) *The Impact of the Recent Migration from Eastern Europe on the UK Economy*, London, England: Bank of England.; Clark, Ken–Drinkwater, Stephen (2008) *The labour-market performance of recent migrants*. *Oxford Review of Economic Policy* 24(3), pp. 495–516; Dustman, Christian–Frattini, Tommaso–Halls, Caroline (2010) *Assessing the Fiscal Costs and Benefits of A8 Migration to the UK*. *Fiscal Studies*, 31(1) pp. 1–41 és még végtelen sok elemzés.
3. Munkaerő-piaci folyamatok, 2013. I. negyedév. In: Statisztikai Tükör. VII. évfolyam 44. szám 2013. június 10.
4. A gazdasági folyamatokról lásd Gulyás László (2009): *A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig*. In: Gulyás László szerk.: *A modern magyar gazdaság története. Széchenyi-tervig*. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175–188. old.
5. Sík Endre (2013): *Kicsit csökkent, de továbbra is magas a migrációt tervezők aránya*. http://www.tarki.hu/hu/news/2013/kitekint/20130220_migraciot_tervezok.html (hozzáférés: 2014. szeptember 15.)
6. Kovács Éva–Melegh Attila (2000). „Lehetett volna rosszabb is, mehetünk volna Amerikába is” – Vándorlás történetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In: Sík Endre–Tóth Judit (szerk.). *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve. pp. 93–152.
7. Sík Endre (2014): *Migrációs potenciál Magyarországon 2010–2014*. http://www.tarki.hu/hu/news/2014/kitekint/20140709_migra.html (hozzáférés: 2014. szeptember 15.)

8. Yearbook of Immigration Statistics: 2013. (2014) Washington, D.C.: U.S. Department of Homeland Security, Office of Immigration Statistics; Statistisches Jahrbuch. (2012). Deutschland und Internationales. Statistische Bundesamt. 40–49.; valamint a Destatis adatai.
9. Wallerstein, Immanuel (1983): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat, Budapest.
10. Massey, Douglas S. et al. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*. Volume 19, Number 3, pp. 431–466.
11. Fan, C. S. and O. Stark (2011): A Theory of Migration as a Response to Occupational Stigma. *International Economic Review* 52(2), 549–571.
12. Clark, Nick – Hardy, Jane (2011): *Free Movement in the EU The Case of Great Britain*. Berlin, Germany: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 19.
13. 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. Területi adatok 3.14. Pest megye. KSH, Budapest, 2013. pp. 14. ill. 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. Területi adatok 3.16. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. KSH, Budapest, 2013. pp. 16. és 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. Területi adatok 3.1. Budapest. KSH, Budapest, 2013. pp. 16.
14. Cohen, Jeffrey H. and Ibrahim Sirkeci (2011): *Cultures of Migration. The Global Nature of Contemporary Mobility*. University of Texas Press, Austin.
15. Chami, Ralph–Connel Fullenkap–Samir Jahjah (2003): Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development? IMF Working Paper WO/03/189 és Le, Thanh (2009): „Trade, Remittances, Institutions, and Economic Growth,” *International Economic Journal*, Taylor & Francis Journals, vol. 23(3), pages 391–408.
16. IMF (2005): *World Economic Outlook, Globalization and External imbalances*, International Monetary Fund.
17. Koudela, Pál (2011): A nemzetközi vándorlás motívumai (The Motives of International Migration). In: *A 21. század kihívásai és Magyarország jövőképe*. Beszeri Béla (szerk.), Komárom-Veszprém, MTA VEAB, 2011. 143–152. o.
18. Nem kapnak pénzt a magyar bányászok. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20130219-bizonytalanna-valt-a-spanyolorszagban-dolgozo-magyar-banyaszok-sorsa.html> (hozzáférés: 2014. szeptember 22.)
19. Kaszás Endre (2013): Bányászok: Spanyolországban is el kell fogadni a közmunkát a segélyért. In: *Dunántúli Napló*, 2013. szeptember 3.
20. Palotás p. (2014): Újraindulhat a szénbányászat a Mecsekben, Vasason akár már idén is. <http://www.pecsiujsg.hu/pecs/hir/helyi-hireink/ujraindulhat-a-szenbanyaszat-a-mecsekben-vasason-akar-mar-iden-is> (hozzáférés: 2014. szeptember 22.) és Barotányi Zoltán (2014): Kirakatba jó lesz – A mecseki bányászat újraélesztése. <http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/kirakatba-jo-lesz-a-mecseki-banyaszat-ujraelesztese-88265> (hozzáférés: 2014. szeptember 22.)
21. Bodnár Katalin, Szabó Lajos Tamás (2014): A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra MNB-tanulmányok 114. Magyar Nemzeti Bank, Budapest. pp. 25.
22. Tarnay István (2005): A külföldön tanuló magyar diákok jellemzői. In: *Educatio* 2005 Nyár pp. 417–423., p. 421.

IRODALOM

2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. Területi adatok 3.1. Budapest. KSH, Budapest, 2013.
2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. Területi adatok 3.14. Pest megye. KSH, Budapest, 2013.
2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. Területi adatok 3.16. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. KSH, Budapest, 2013.
- Barotányi Zoltán (2014): Kirakatba jó lesz – A mecseki bányászat újraélesztése. <http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/kirakatba-jo-lesz-a-mecseki-banyaszat-ujraelesztese-88265> (hozzáférés: 2014. szeptember 22.)
- Blanchflower, David G.–Saleheen, Jumana–Shadforth, Chris (2007) *The Impact of the Recent Migration from Eastern Europe on the UK Economy*, London, England: Bank of England.
- Bodnár Katalin, Szabó Lajos Tamás (2014): A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra MNB-tanulmányok 114. Magyar Nemzeti Bank, Budapest. pp. 25

- Chami, Ralph–Connel Fullenkap–Samir Jahjah (2003): Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development? IMF Working Paper WO/03/189 és Le, Thanh (2009): „Trade, Remittances, Institutions, and Economic Growth,” *International Economic Journal*, Taylor & Francis Journals, vol. 23(3), pages 391–408.
- Clark, Ken–Drinkwater, Stephen (2008) The labour-market performance of recent migrants. *Oxford Review of Economic Policy* 24(3), pp. 495–516.
- Clark, Nick–Hardy, Jane (2011): *Free Movement in the EU The Case of Great Britain*. Berlin, Germany: Friedrich Ebert Stiftung.
- Cohen, Jeffrey H. and Ibrahim Sirkeci (2011): *Cultures of Migration. The Global Nature of Contemporary Mobility*. University of Texas Press, Austin.
- Dustman, Christian–Frattini, Tommaso–Halls, Caroline (2010) Assessing the Fiscal Costs and Benefits of A8 Migration to the UK. *Fiscal Studies*, 31(1) pp. 1–41.
- Fan, C. S. and O. Stark (2011): A Theory of Migration as a Response to Occupational Stigma. *International Economic Review* 52(2), pp. 549–571.
- Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László szerk.: *A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig*. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175–188. old.
- IMF (2005): *World Economic Outlook, Globalization and External imbalances*, International Monetary Fund.
- Kaszás Endre (2013): Bányászok: Spanyolországban is el kell fogadni a közmunkát a segélyért. In: *Dunántúli Napló*, 2013. szeptember 3.
- Koudela, Pál (2011): A nemzetközi vándorlás motívumai (The Motives of International Migration). In: *A 21. század kihívásai és Magyarország jövőképe*. Beszeri Béla (szerk.), Komárom-Veszprém, MTA VEAB, 2011. 143–152. o.
- Kovács Éva–Melegh Attila (2000). „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is” – Vándorlás történetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In: Sik Endre-Tóth Judit (szerk.). *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve. pp. 93–152.
- Massey, Douglas S. et al (1993): *Theories of International Migration: A Review and Appraisal*. *Population and Development Review*. Volume 19, Number 3, pp. 431–466.
- Munkaerő-piaci folyamatok, 2013. I. negyedév. In: *Statistikai Tükör*. VII. évfolyam 44. szám 2013. június 10.
- Nem kapnak pénzt a magyar bányászok. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20130219-bizonytalannavalt-a-spanyolorszagban-dolgozo-magyar-banyaszok-sorsa.html> (hozzáférés: 2014. szeptember 22.)
- Palotás p. (2014): Újraindulhat a szénbányászat a Mecsekben, Vasason akár már idén is. <http://www.pecsiujsag.hu/pecs/hir/helyi-hireink/ujraindulhat-a-szenbanyaszat-a-mecsekben-vasason-akar-mar-iden-is> (hozzáférés: 2014. szeptember 22.)
- Sik Endre (2013): Kicsit csökkent, de továbbra is magas a migrációt tervezők aránya. http://www.tarki.hu/hu/news/2013/kitekint/20130220_migraciot_tervezok.html (hozzáférés: 2014. szeptember 15.)
- Sik Endre (2014): Migrációs potenciál Magyarországon 2010–2014. http://www.tarki.hu/hu/news/2014/kitekint/20140709_migra.html (hozzáférés: 2014. szeptember 15.)
- Tarnay István (2005): A külföldön tanuló magyar diákok jellemzői. In: *Educatio* 2005 Nyár pp. 417–423 p. 421.
- Wallerstein, Immanuel (1983): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat, Budapest
- Yearbook of Immigration Statistics: 2013*. (2014) Washington, D.C.: U.S. Department of Homeland Security, Office of Immigration Statistics; *Statistisches Jahrbuch*. (2012). Deutschland und Internationales. Statistische Bundesamt. 40–49.